کەرکووک
لە ئینسیکلۆپیدیای ئیسلامدا

نووسینی: ج.ﻫ.کرامرز-[تۆما بوا]
و. لە فەڕەنسییەوە: د.نەجاتی عەبدوڵڵا

پێشبار

"ئینسیکلۆپیدیای ئیسلام" یەکێکە لەو سەرچاوە ڕەسەنانەی، کە بۆ لێکۆڵینەوە و نووسینەوەی مێژووی جیهانی ئیسلام کارێکی زانستیی کەم وێنەیە. ئەم سەرچاوە زانستییە کە لەوەتای ساڵی ١٩١٣-١٩٣٨ەوە نووسراوەتەوە، ساڵ بە ساڵ پاکنووس و ڕاستکردنەوەی بۆ دەکرێت و لێی زیاد دەکرێ، بووەتە یەکێك لەو سەرچاوە ڕەسەنانەی کە جێگەی پشت پێبەستنە. بەشی کورد لەم ئینسیکلۆپیدیایەدا زۆر بەرچاوە و کۆمەڵێك مەتریاڵ و کەرەستەی زۆر پڕ بایەخ لەناو ئەم ئینسیکلۆپیدیایەدا لە بارەی هۆز، شار، شارۆچکە، ئایین، ئاینزا کوردییەکان دەبینرێن، کە هەق وایە تا ئەو کاتەی هەموو ئینسیکلۆپیدیایەکە بەسەر یەکەوە دەکرێتە کوردی هەر هیچ نەبێ ئەوەی تایبەتە بە کورد و کوردستان بکرێتە کوردی. لێرەدا ئەم وتارەی کە تایبەتە بە شاری کەرکووک دەکەینە

ج. ﻫ. کرامرز (١٨٩١- ١٩٥١)

کوردی. ئەم وتارە لە نووسینی ڕۆژهەڵاتناسی بەناوبانگی هۆڵەندی ج. ﻫ. کرامرز (١٨٩١- ١٩٥١)[1]ە و لە چاپەکانی یەکەمی ئینسیکلۆپیدیای ئیسلامدا (١٩١٣-١٩٣٨)، بەرگی دووەم (١٩٢٧) بڵاوکراوەتەوە، بەڵام لە چاپەکانی دواتردا ڕۆژهەڵاتناسی فەڕەنسایی تۆما بوا (١٩٠٠-١٩٧٥) زانیاری زیادەی خستۆتە سەر و زانیارییەکانی تازە

کردوونەتەوە، بۆیە لە چاپی دووەمی فەرەنسایی ئینسیکلۆپیدیای ئیسلام (١٩٥٤–٢٠٠٥)، بەرگی پێنجەم (١٩٨٦)، لە کۆتایی وتارەکەدا ناوی تۆما بوا لە دوای ناوی ج. هـ. کرامرز خراوەتە ناو دوو کەوانە، بەو واتایەی، کە بە زانیارییەکاندا چۆتەوە.(وەرگێڕ).

کەرکووك

کەرکووك KIRKÛk: یەکێك لە گەورەترین شارەکانی ناوچەی میزۆپۆتامیایە (کەوتۆتە سەر هێڵی ٤٤° ٢٥´ لە ڕۆژهەڵات، ٣٥°٢٥´ لە باکوور)، زێی بچووك لە باکووری–ڕۆژئاوا، چیای حەمرین لە باشووری–ڕۆژئاوا، دیالە لە باشووری–ڕۆژهەڵات و زنجیرە چیاکانی زاگرۆس لە باکووری ڕۆژهەڵات دەوریان داوە. لە لایەن بڕێك نووسەران (بۆ نموونە س. ژ. گاد و سیدنی سمیت)[٢] وەکو شوێنی شاری کۆنی (ئەرابخا) دەستنیشان کراوە. کەرکووك بەشداری لە شۆڕشی کوڕێکی شەلمانسەری دووەم (٨٥٨–٨٢٤ ی پ.ز) دا کردووە دژی باوکە پیرەکەی. کەرکووك جارێکی دیکە لەژێر حوکمڕانیی ئاشوور–دانی سێیەم (٧٧١–٧٥٤ ی پ.ز) ڕاپەڕیوە. پێش ئەوەی کەرکووك لەلایەن کەیخوسرەوی[٣] پاتشای مادەکان لە کۆتایی ساڵی ٦١٥ ی پ.ز داگیر بکرێت لەشکری سەرکەوتووی نەبووپۆلاسەر[٤] لە ساڵی ٦١٦ ی پ.ز ، بەناو شارەکەدا تێپەڕیوە[٥]. لە سەردەمی ئیمپراتۆریای کۆنی بابل و لە دەورانی ئاشووریشدا، چەندین جار شاری کەرکووك و هەموو دەوروبەرەکەی بەرەو ڕووی لەشکرکێشیی گەلانی چیانشینی لای باکووری–ڕۆژهەڵات بۆتەوە. لە دەورانی ساسانیدا (٢٢٦–٦٥١ ی زاییندا، بە مەڵبەندی کەرکووك گوتراوە هەرێمی گەرمەکان (لەلایەن مێژوونووسی ئەرمەنی موسی خۆرین)، لە سەرچاوە سریانییەکاندا بەناوی (بێت گەرماBēthGarmaï)ی ناوی هاتووە. لە هەمان ئەو سەرچاوانەدا، شاری کەرکووك

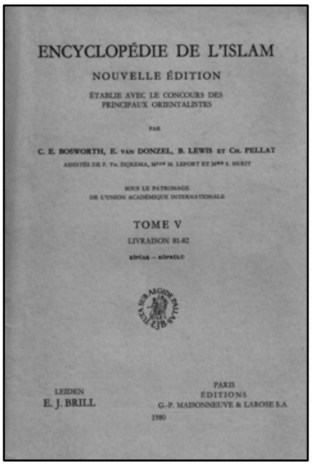

ئینسیکلۆپیدیای ئیسلام ١٩٨٠
(چاپی فەرەنسی)

بەناوی (كەرخای بێت سلوق) ناوی هاتووە[٦]. ئەم ناونانەی كەركووك لەلایەن نیكاتۆری پاتشای سلوقی یەكەم (دەوروبەری ٢٥٥–٢٨٠ ی پ.ز)ەوە لێنراوە، كە لەناو قەڵاكەدا بورجێكی دروست كردووە و تەنانەت لە دەورانی ساسانییەكاندا كەركووك هێشتا هەر ناوەندێكی بەناوبانگی نەستوورییەكان بووە، سەرۆكی ئەسقەفەكانی (بێت گەرما)ی تێدا ژیاوە[٧]. مەسیحییەكان لە دەورانی شاپووری دووەمدا لەوە كەمتر بەرەو ڕووی چەوساندنەوە نەبوونەتەوە بە تایبەت لە ساڵی ٤٤٥، چەوساندنەوەی مەسیحییەكان لە دەورانی یەزدگەردی دووەمدا، چەندان هەزار قوربانی لێكەوتەوە[٨]. دواتر ڕەوشی مەسیحییەكان چاكتر بووە، چونكە لە دەورانی شۆسرۆسی دووەم (٥٩٠–٦٢٨ ی زایین)، یەكێك لە مەسیحییەكانی شارەكە، بەناوی یەزدین كراوە بە وەزیری دارایی ، ئەوهێندە بەناو و شۆرەت بوو، تەنانەت زێدی لە دایكبوونی بۆ ماوەیەك ناوی (كەرخی یەزدین)ی بەخۆوە گرتبوو [٩]. مێژوونووسە عەرەبەكان بەناوچەی (بێت گەرما)ی سەرچاوە ئاشوورییەكان دەڵێن (بادجرمای). یاقووت باسی شارێك دەكات بەناوی (كەرخینە)[١٠] كە هۆفمان[١١] پێی وایە و ڕێك بە شاری كەركووكی دەناسێتەوە. ڕاستییەكەی ئەمڕۆ هێشتاكە، خەڵكی شەقڵاوە و عەنكاوە كە سەفەری كەركووك دەكەن دەڵێن دەچین بۆ (كەرخینە)[١٢].

لاپەڕە ١٤٧ی وتاری كەركووك بەفەرەنسی

لە سەدەی شەشەمی (كۆچی)/دوانزەهەمی (زایینی)، ناوچەی كەركووك سەر بەو زەویوزارانە بوو كە لەژێر دەسەڵاتی میرنشینی بەگتاكییەكاندا بوو، كە شوێنی دانیشتنیان لە ئەربیل بوو. دوای مردنی موزەفەرەدین گۆگبوری لە ٦٢٩ك/١٢٣٢ز، موڵك و قەڵەمڕەوی ئەم میرنشینە خرایەوە سەر قەڵەمڕەوی خەلیفەی عەباسییەكان، دوای ئەوە بە ماوەیەكی كەم،شاڵاوی داگیركردنەكانی مەگۆڵەكانی بەدوادا هات. ناوی كەركووك بۆیەكەم جار لە مێژووی تەیمووری شەرەف ئەلدین عەلی یەزدی[١٣]دا هاتووە. دواتر دەورانی حوكمڕانیی ئاق

قۆینلوەکان دێت، دوای ئەوە داگیرکردنەکانی میزۆپۆتامیا لە لایەن شا ئیسماعیلی یەکەم لە ساڵانی یەکەمی سەدەی شانزەیەمدا پـەلاماری شـا ئیسـماعیلی یەکـەمی بەدواداهات. کاتێکیش دواجار میزۆپۆتامیا و عێراق کەوتنە بندەستی سوڵتانەکانی عوسمـانی، سـوڵتان سـەلیمی یەکـەم و سـوڵتان سـولێمانی یەکـەم (یەکـەمین پەیماننامەی ئاشتی تورکی–ئێرانی لە ٢٩ ی ئایاری ١٥٥٥ لە ئەماسییە مۆرکرا). کـەرکووک ڕۆڵـی کـۆنی خـۆی وەك قـەڵایێکی گـرینگ دژ بـە دوژمـنی ڕۆژهـەڵات وەرگرتەوە[١٤]. دوای کەوتنی بەغدا لە ساڵی ١٠٣٢ك/١٦٢٣ز، شـارەکە سـەرلەنوێ کەوتەوە بندەسـتی ئێرانییـەکان. بـەڵام خەسـرەو پاشـا لـە سـاڵی ١٦٣٠ دووبـارە شـارەکەی داگـیر کـردەوە. لـە سـاڵی ١٦٣٨ سـوڵتان مـورادی چـوارەم لـە کـاتی لەشکرکێشی بۆ دووبارە داگیرکردنەوەی بەغدا، بەناو شاری کەرکووکدا تێپـەڕیوە. لەگـەڵ هـەموو ئەمانەشـدا سـەرداری ئـەو دەروناوچـەیە هـەر ئاغـا کـوردە ناوخۆییـەکانی هـەرێمی ئـەردەڵان بـوون[١٥]. بـەڵام کـەمێك دواتـر، لەسـایەی جموجوولی پاشاکانی ئەیالـەتی شـارەزوور، دەسـەڵاتی عوسمـانی لـە کەرکووکـدا جێگیر بوو. ئەم ئەیالەتە لـە (٣٢) سنجاق پێکهـاتبوو، کـە یـەکێك لـەو سـنجاقانە شاری کەرکووك بوو.دوای ئەوەی قەڵای شارەزوور لە لایـەن شـا عـەباس (١٥٧١–١٦٢٩)ەوە لەگـەڵ زەوی تـەخت کـرا، ئـەم شـارە بـووە نشـینگەی پاتشـایەتی شارەزوور[١٦]. لە ساڵی ١٧٣٢، نادر شا، کە هێشتا تاجی شایەتی لەسەر نـەنابوو، بێهوودە شاری کەرکووکی گەمارۆدا. ساڵی دواتر شەڕێکی گەورە لە نزیك کەرکووك ڕوویدا، تێیدا تورکەکان بـە تـەواوی لـەژێر سـەرکردایەتی تۆپـاڵ عوسمـان پاشـای سەروەزیر (وەزیری ئەعزەم) تێکشکان. هەر لەو شەڕەدابوو، کـە تۆپـاڵ عوسمـان سـەری تێداچـوو. لـە سـاڵی ١٧٤٣ کـەرکووك سـەرلەنوێ کەوتـەوە بندەسـتی ئێرانییەکان، بەڵام لە دوای مۆرکردنی پەیماننامـەی ئاشـتی سـاڵی ١٧٤٦ دووبـارە گەڕایەوە بۆ ژێردەستی تورکەکان و شارەکە تا کۆتایی جەنگی یەکـەمی جیهـانی، هـەر لـەژێر دەسـەڵاتی ئیمپراتۆریـای عوسمانیـدا مایـەوە. لـە ٧ی ئایـاری ١٩١٨ کەرکووك لە لایەن ئینگلیزەکانەوە داگیرکرا، بەڵام لە دوای ١٥ ڕۆژ چۆڵیان کرد تـا لـە کۆتـایی تشـرینی یەکـەم ئینگلیزەکـان دووبـارە لـە سـەروبەندی ئاگربەسـی مودرۆسـدا داگیریـان کـردەوە. شـاری کـەرکووك لـە دەرەوەی دەسـەڵاتی شـێخ

مەحموود بوو (تشرینی دووەمی ١٩١٨–ئایاری ١٩١٩)، لەم ماوەیەدا کەرکووك و هەرێمەکانی بەهێمنی بەڕێوە دەبردران. ڕۆژنامەیەك بە زمانی تورکی تێدا بڵاو دەکرایەوە و (١٦) قوتابخانەی تێدا کرایەوە. لە سەروبەندی ڕاپرسی لە تەممووزی ١٩٢١ دا، کەرکووك مەلیك فەیسەڵی یەکەمی وەك پاتشای عێراق ڕەت کردەوە. لەوساوە پرۆپاگەندەی تورکەکان لە ناوچەکەدا پەرەی سەند، کە لە لایەن لێژنەیەکی تورکی بە پشتگیری بنەماڵەی نەفتچیزادە و چەند بنەماڵەیەکی تورکخوای دیکەوە پشتگیری دەکرا، بەڕێوە دەچوو. لە ١٧ ی ئاداری ١٩٢٢، تورکەکان قایمقامێکیان لە ڕەواندز دانا و لە کۆتایی تەممووزیشدا کۆلۆنێل عەلی شەفیق، ناسراو بە ئۆزدەمیر یان پیاوە ئاسنینەکە، لە ویلایەتەکە بڕێك پێشوەچوونی بەدەست هێنا، بەڵام نەیتوانی هەموو ویلایەتی مووسڵ بگرێتەوە، کە تورکەکان بە بێ سەرکەوتن لە کۆنفرانسی لۆزاندا (٢٠ ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢–٢ ی شوباتی ١٩٢٣) داوایان دەکردەوە. پەیماننامەی لۆزان (٢٤ ی تەممووزی ١٩٢٣) پرسی ویلایەتی مووسڵی بە بێ چارەسەری بە هەڵواسراوەیی هێشتەوە و خستییە بەردەم کۆمەڵەی گەلان. کۆمەڵەی گەلانیش کۆمسیۆنێکی بەدواداچوونی بۆ ناوچەکە ڕەوانە کرد و لە کاتی کۆبوونەوەی (٣٧)ەمینی وەرزی خۆیدا، کە لە ١٦ ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٤ لە جنێڤ بەسترا، ئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلان، بە یەکجارەکی پرسەکەی چارەسەر کرد بە بەخشینی هەموو ئەو زەویوزارانەی کە کەوتبوونە باشووری هێڵی ناسراو بە هێڵی برۆکسێل بە عێراق. لەو ساتەوە کەرکووك کەوتە ناو پاتشانشینی عێراقەوە.

شاری ئێستای کەرکووك بەشێکی لەسەر گردێکی دەستکرد یان قەڵایەك، کە بە بەرزی چل مەترێك بونیات نراوە و بەشێکی دیکەشی لە خوارەوەدا کەوتۆتە سەر کەناری دوو ڕووباری خاسە چای، کە ئاوەکەی تێکەڵ بە ئاوەسپی دەبێ، دواتر ڕووباری عوزێم پێك دەهێنن و لە ٣٠ کیلۆمەتری باشووری بەلەدەوە دەڕژێنە ناو ڕووباری دیجلەوە. لەسەر کەناری ڕاستی خاسەچای، لەناوەڕاستی سەوزاییەکدا، گەڕەکی نشینگەیی عەرەفەی لێیە. دانیشتوانی شاری کەرکووك لە ساڵی ١٩٢٢ لە لایەن ئی. بی. سۆن[١٧] بە (١٥٠٠٠) پانزە هەزار کەس و ساڵی ١٩٢٢ لە لایەن ئیدمۆندز بە (٢٥٠٠٠) بیست و پێنج هەزار کەس خەملێنراوە. ساڵی

١٩٦٥ ئامارە ڕەسمییەکان، بە لەبەرچاوگرتنی پێوەری زمانی دایك، ژمارەی دانیشتوانی شارەکەیان بە (٢٨٤٠٠٠) دووسەدو هەشتاو چوار هەزار کەس داناوە، لەوانە حەفتاو یەك هەزاری (٧١٠٠٠) کورد، پەنجاو پێنج هەزاری (٥٥٠٠٠) تورکمان و چل و یەك هەزاری (٤١٠٠٠) عەرەب بوون. دانیشتوانی ئێستای کەرکووك[18] بە دڵنیاییەوە لە دووسەد هەزار (٢٠٠٠٠٠) کەس زیاترە و دەبێ ئاماژە بەوە بکەین، کە لەوەتای چەند ساڵێکە دەسەڵاتکاران بایەخێکی زۆر تایبەت دەدەن بەوەی کوردەکان کۆچ پێبکەن و شوێنەکانیان بە عەرەب بگرنەوە. کەرکووك ناوەندی ئیداری لیوایە و لە ساڵی ١٩٧٥ ەوە بووە بە پارێزگا[19]. بۆ یادکردنەوەی خۆماڵیکردنی کۆمپانیاکانی نەوت لە (١) ی حوزەیرانی ١٩٧٢، هەروەها بە مەبەستی لە کوردیی شۆردنەوەی ناوی شارەکە، لەوەبەدوا ناوەکەی گۆڕدرا بۆ (ئەلتەئمیم) کە بە واتای (خۆماڵیکردن)[20] دێت (کەچی وێڕای ئەمانە شارەکە تایبەتمەندێتیی خۆی هەر پاراست). ژمارەی دانیشتوانی پارێزگاکە بە خێرایی لە سایەی پەرەسەندنی پیشەسازی نەوت زیادی کرد. لە ساڵی ١٩٥٧ ژمارەی دانیشتوانی شارەکە لە سێسەد و هەشتاو هەشت و نۆسەد هەزار (٣٨٨٩٠٠) کەسەوە گەیشتە پێنجسەد و بیست و سێ هەزار (٥٢٣٠٠٠) کەس لە ساڵی ١٩٧٠.

لەگەڵ زۆرینەیەکی کوردی، لە کەرکووك کورد، عەرەب و تورکمانەکانی شارەکە موسڵمانی سوننە مەزهەبن، بەڵام تورکمانی ئاواییەکان سەر بە مەزهەبێکی تایبەتی ئایینی (لە ئایین هەڵگەڕاوە hétérodox) و نهێنی قزڵباشن[21]. مەسیحییەکان زۆرینەیان کلدانین (نزیکەی ٤٥٠٠ کەسن) کە مەترانێك (ئارشەڤێك) و ژمارەیەك قەشەیان هەیە. نەستوورییەکان قەشەیەکیان هەیە لە هەریر دادەنیشێت. کۆلۆنییەکی بچووکی جوولەکە، کە بریتیین لە بازرگانەکان لەشارەکە نیشتەجێن، یەکێکیان لێ بوو بە ئەندامی پەرلەمان لە بەغدا و یەکێکیشیان بوو بە بەڕێوەبەری ئیدارەخانەی دارایی لە لیوای کەرکووك، ئەم کۆلۆنییە جوولەکەیە لە ڕۆژگاری جەنگی ئیسرائیل–عەرەب (١٩٤٨) شارەکەیان جێهێشتووە. ئەو جوولەکانە باوەڕیان وابوو ئەوان نەوەی ئەو جوولەکانەن، کە نەبوخوزنەسر دوای داگیرکردنی ئۆرشەلیم (٥٨٦ ی پێش زایین) هێناونی بۆ بابل. ئەوان بە زمانی ئارامی دەدوان. لە مزگەوتی بچووکی نەبی دانیال، کە دەکەوێتە سەر قەڵای

کەرکووك، یادی ئەم پێغەمبەرە جوولەکەیان دەکردەوە، کە لە هەمان دەوراندا کۆچی پێ کراوە. هەروەها لە شارەکەدا تاوەکو ساڵی ١٧٠٠ کنێسەیەکی کۆن و بەهەمان شێوە مزگەوتی(ئولو جامیع)'UluDjâmi' یشی لێ بووە. بەڵام کۆنترین کنێسە لە جیهان کنێسەی شەهید مار *تەهمازگەردە*Mar Tahmazgerd، کە لەلایەن سەرۆکی قەشەکان لە دەوروبەری ٤٧٠ ی زایینی لە ڕۆژهەڵاتی قەڵای کەرکووك بونیات نراوە و بە ناوی "شەهادەتی *گەورە*Garand Martyrion" ناسراوە، لەکاتی کشانەوەی لەشکری تورکەکان لە ساڵی ١٩١٨ لە سۆنگەی ئەو تەقەمەنییانەی کە ئاخنیبوویانە ناویەوە تەقێنرایەوە[٢٢]. نەخشەی شارنشینی کەرکووك وای کردووە شارەکە ببێتە ناوەندێکی گرینگی ڕێگەوبانی پانوپۆر. مەسیحییەکان لە دەورانێکی هەرە کۆنەوە لە شارەکەدا جێگیر بوون، وا دیارە لە سەرەتاوە لەگەڵ زۆر و کەمی گرینگیدا لە شارەکە ماونەتەوە. هەرچی سەبارەت بە تورکمانەکانە، ئامادەبوونی نا ئاساییان لە کەرکووك و ناوچەکانی دەوروبەریدا لەناو گرۆبەندییێکی کوردیدا، بەڕای برێك لە توێژەرەوەکان دەگەڕێتەوە بۆ پێش داگیرکردنی شارەکە لە لایەن سوڵتانی عوسمانییەکانەوە. سەبارەت بە بنەچەکەیان دەبێ لەناو ئەو ئۆردووە تورکییانە بگەڕێین کە خەلیفەکانی عوسمانی لە سەدەی سێیەم/نۆیەم بۆ ناو شارەکە کۆچیان پێکردوون، یان لەناو ئەو کۆچپێکردنانەی سەلجووقی و بەکتاییەکان و ئەتابەگییەکانی ئەربیل[٢٣] بگەڕێین. هاتنیان بۆ ناوچەکە هەر چۆنێك بێت، ئەوا تورکمانەکانی کەرکووك هەمیشە پشتیوانێکی بەهێز بوون بۆ ئیمپراتۆریای عوسمانی و فەرهەنگەکەیی و سەرچاوەیەکی بە پیت بوون بۆ فەرمانکارە عوسمانییەکان [٢٤].

ڕەوشی بەڕێوەبەرایەتی کەرکووك بەگوێرەی سەدەکان جیاواز بووە. "لە سەدەی هەشتەم کەرکووك ناوەندی–ئیداری ئەیالەتی شارەزوور بووە، کە لیوا تازەکانی کەرکووك و ئەربیل و (بەشێوەیەکی ڕووکەشیش) سلێمانی دەگرتەوە، کە لەژێر قەڵەمڕۆی موتەسەلیمێك کە لە لایەن بەغداوە دیار دەکرا، بەڕێوە دەبردرا. لەگەڵ چاکسازییەکانی مەدحەت پاشای والی بەغدا لە ١٨٦٩ تا ١٨٧٢، ناوی شارەزووری بە سنجاقی کەرکووك بەخشی، کە لیواکانی ئێستای کەرکووك و ئەربیلی دەگرتەوە، لە کاتێکدا کە شارەزووری مێژوویی لە دەرەوەی سنجاقی

نوێی سلێمانی مایەوە. ویلایەتی مووسڵ لەساڵی ١٨٧٩ پێکهات و کەرکووک وەک شارێکی گرینگی سەربازیی مایەوە"[٢٥]. لە دەورانی تورکەکاندا ویلایەتی مووسڵ دابەشی سەر سێ سنجاق یان لیوا کرابوو: مووسڵ، کەرکووک و سلێمانی. لە ساڵی ١٩١٨، سێ قەزا لە باکووری زێی بچووک لە کەرکووک جودا کرانەوە بۆ ئەوەی لیوای ئەربیلی لێوە دروست بکەن. لە دەستووری ساڵی ١٩٢٥ ی دەوڵەتی نوێی عێراقدا، کە لە سێ ویلایەتی عوسمانی: ویلایەتی بەغدا کە بوو بە پایتەخت و بەسرە و مووسڵ پێکهات، لیوای کەرکووک لە(١٤) قەزا پێکهاتبوو: کەرکووک، کفری، چەمچەماڵ و گل. ئەمڕۆ پارێزگای ئەلتەئمیم[٢٦](کەرکووک) لەژێر دەسەڵاتی پارێزگارێك (موحافیز) دایە، پێنج قەزا دەگرێتەوە خۆ، کە بریتین لە قەزاکانی: کەرکووك، توزخورماتوو، چەمچەماڵ، حەویجە و کفری[٢٧]. هەر قەزایەك قایمقامێك بەڕێوەی دەبات. قەزای کەرکووك لە پێنج ناحیە پێك دێت کە بریتین لە ناحیەکانی: تازەخورماتوو، قەرەحەسەن، ئاڵتوون کۆپری، دبس و شوان. ناحیە لە لایەن مودیر ناحیە بەڕێوە دەبردرێت. کەرکووك دادگەیەکی بەرایی و دادگەیەکی تێهەڵچوونەوە و ئۆردوویەك و فرۆکەخانەیەکی لێیە. هەروەها بارەگای یەکێتی نووسەرانی تورکمانیشی لێیە.

کەرکووك ناوەندێکی بازرگانی گرینگ و بازاڕێکی بەرهەمی کشتوکاڵی و دانەوێڵەیی و ئاژەڵی ناوچەکانی دەوروبەرییە. کەرکووك ڕێگەوبانی چاکی هەیە، بەرەو بەغدا لە ڕێگەی تاوق و کفری، بۆ مووسڵ لە ڕێگەی ئاڵتوون کۆپری- ئەربیل، بۆ سلێمانی لە ڕێگەی چەمچەماڵ و لەگەڵ درێژبوونەوەی ڕێگەکە بۆ سەنەندەج و هەمەدان لە ئێران. هێڵێکی ڕێگەی ئاسنینی شەمەندەفەری تەسك کەرکووك بە بەغدا لە باشوور و بە ئەربیل لە باکوورەوە دەبەستێتەوە[٢٨]. ئەو زەویوزارانەی کە لە دەوروبەری کەرکووکدان، بەزۆری زۆرینەیان کوردیان تێدا نیشتەجێن، بەڵام لە ڕۆژئاوای شارەکە پێدەشتی میزۆپۆتامیا دەست پێدەکات، کە بە ڕووبێکی تایبەت عەرەبەکانی تێدا دەژین، لە دەوروبەری شارەکەدا ڕاستەوخۆ میوەگەلێکی زۆر بەرهەم دەهێنرێن.

ناوچەی کەرکووك دەوڵەمەندە بە گۆگرد و کەرەسەتگەلی ئەسفەلتی و بە تایبەتیش چاڵگەی نەوت، کە لە دەورانی کۆنەوە دەرهێنراوە. پێویستە ئاماژە

بەوەش بکەین کەوا نەوتی بەدەستهاتوو هەر لە دەورانی عوسمانییەوە هێندێك گرینگیی خۆی هەر هەبووە: لە لایەن سوپاوە بەکارهێنراوە[٢٩]. فەرمانێك لە ساڵی ١٦٣٩ قۆرخی وەبەرهێنانی نەوتی بە تورکمانەکانی ناوچەی کەرکوك، نەفتچیزادەکان بەخشیوە. بەڵام وەبەرهێنانی رێکوپێکی چاڵگە نەوتییەکانی کەرکوك دەگەڕێتەوە بۆ ئاداری ١٩٢٥، ئەوکاتەی ئیمتیازی نەوت بە کۆمپانیایەکی نەوتی تورکی (T.P.C) درا، کە لە ساڵی ١٩١٤ دامەزرابوو، بۆ وەبەرهێنانی چاڵگە نەوتییەکانی هەردوو ویلایەتی مووسڵ و بەغدا لەسەر بنەمای مافی ئیمتیازی ٤ شیلینگ زێڕ بۆهەر تۆنێك نەوتی دەرهێنراو. پێش کۆتایی ساڵی ١٩٢٥ کاری جیۆلۆجی و ڕاکێشانی رێگەوبان لە ویلایەتی مووسڵ و دابینکردنی ئاو و دانانی بۆڕی نەوت و کاری بیناسازی دەست پێ کرد. پەنجا (٥٠) بەریتانی و دوو هەزار و پێنجسەد (٢٥٠٠) کرێکاری عێراقی دەستیان بە کارکردن کرد. شوێنەکانی بیرلێدان لە ناوچەی جەبەل حەمرین لەنزیك تووزخورماتووی دراوسێی کەرکوك دانران. هەڵمەتی هەڵکەندن لە نیسانی ١٩٢٧ لە لایەن مەلیك فەیسەڵی یەکەم کرایەوە و بۆ یەکەم جار نەوت لە ٢٧ ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٧ لە باباگورگوڕی نزیك کەرکوك هەڵقوڵی. ساڵانی ١٩٢٧ تا ١٩٣١ تەرخان کرابوو بۆ ئامادەکردنی ناوچەی کەرکوك بە ئامانجی بەرهەمهێنان، بۆ هەڵکەندن و بەدواداگەڕانی زانستی لەرێگەی پەرەپێدانی خزمەتگوزارییەکانی پێویست: جێگیرکردنی بەرهەمهێنان، عەنبار، وەرشە، شوێنی نیشتەجێبوون هتد. لە هەمان کاتدا بۆ درێژکردنەوەی وتووێژ لەگەڵ حکوومەتی عێراقی بە ئامانجی درێژکردنەوەی ماوەی دەستنیشانکردنی ئەو زەوییزارانەی، کە لەناو رێککەوتننامەی ١٩٢٥ دا هاتوون. لە ئاداری ١٩٣١ کۆمپانیاکە، کە لەوەتای ساڵی ١٩٢٩–وە بووە بە کۆمپانیای نەوتی عێراقی (I.P.C)، توانی لە هەموو ناوچەکانی باکووری–ڕۆژهەڵاتی عێراقدا وەبەرهێنان بکات، بەو مەرجەی لە ساڵی ١٩٣٥بۆڕییەکی نەوت دروست بکات، کە بگاتە سەر دەریای سپی ناوەڕاست بە توانای (٣) ملیۆن تۆن لەگەڵ بردنی لقێك بۆ (حەدیسە)، لەسەر ڕووباری فوراتەوە بەرەو (حەیفا) و (تەرابلووس) کە پشکی حکوومەتی عێراقی ساڵانە ٤٠٠٠٠٠ پاوەند بێت. هەر لە ساڵی ١٩٣١ ئیدارەخانەی گشتیی کۆمپانیای نەوتی عێراقی بۆ

وەبەرهێنان لە توزخورماتووەوە گواسترایەوە بۆ کەرکووك و هەروەها ئەوەی ئیدارەخانەی بۆرییە نەوتەکانیش لە حەیفا جێگیر کرا. وەبەرهێنانی نەوتی خاوی کەرکووك لە کۆتایی ساڵی ١٩٣٤ دەستی پێ کرد و لە ساڵی ١٩٣٥ ەوە بەرهەمی ساڵانەی گەیشتە ٤ ملیۆن تۆن و عێراقی گەیاندە پلەبەندی هەشتەمی وڵاتانی نەوت بەرهەمهێن. لە کانوونی دووەمی ١٩٣٥، لە کەرکووك ئاهەنگی ڕەسمیی کردنەوەی بۆرییەکی دووانەی دوانزە (١٢) ئینجی بەستراو بە دەریای سپی ناوەڕاست گەیەنرا. جەنگی ئیسرائیل–عەرەب لە ساڵی ١٩٤٨ وای کرد ئەو لقەی کە بۆ حەیفا ڕاکێشرابوو بوەستێت، کە ئەمە بوو بە سۆنگەی زیانی (٧) ملیۆن تۆن نەوت و مافی ئیمتیازی بەرانبەر. لە ئەنجامدا لە ساڵی ١٩٤٩، بۆری نەوتی بەرەو تەرابلوس، بۆرییەکی دیکەی (١٦) ئینجی بۆ زیاد کرا (کە ئەمە بەرهەم و وەبەرهێنانی نەوتی سێ هێندە کرد. لە ساڵی ١٩٥٢ سێیەمین بۆری نەوت ئەمجارە بە (٣٠) ئینجی خرایە کار لەنێوان کەرکووك و بانیاس (سوریا). لەوساوە بازاڕی جیهانیی نەوتی عێراقی پەرەی سەند و ساڵانە گەیشتە ١٤ ملیۆن تۆن. لە ٣ ی شوباتی ١٩٥٢ ڕێککەوتننامەیەکی نوێ لەنێوان حکوومەتی عێراق و کۆمپانیای نەوتی عێراقی لەبارەی دووبارە دابەشکردنەوەی فەرمانبەران و بەرهەمهێنان و دەرامەتەوە مۆر کرا. بەو جۆرەی چاوەڕوان دەکرا دەبوو ساڵانە ئاستی کەمیی بەرهەمهێنانی نەوت لەساڵی ١٩٥٣ بگاتە ٢٢ ملیۆن تۆن و داهاتی نەوت لە ٣٠ ملیۆن پاوەند لە ساڵی ١٩٥٢–ەوە بگاتە ٦٠ ملیۆن پاوەند لە ساڵی ١٩٥٥. بەم شێوەیە قازانجی هەردوو لا لە بەرهەمهێنانی نەوتدا لەسەر بنەمای پەنجا بە پەنجا دابەش کرا.

شۆڕشی ١٤ ی تەممووزی ١٩٥٨ ی عێراق ئەم ڕێککەوتننامەیەی نێوان حکوومەت و کۆمپانیای نەوتی دەستکاری نەکرد. ئامانج لەوە بەدەستهێنانی بەرهەمهێنانی داهاتێکی (١٠٠) ملیۆن پاوەندی بوو بە توانای (٧٠) ملیۆن تۆن ساڵانە. ئەوەبوو لەماوەی چوار ساڵدا بەو ئاستە گەیشتن، بەڵام هەتا ئێستاش ژمارەیەك کێشەی پەیوەست بە لێکدانەوەی ڕێککەوتننامەکە هەر لە ئارادایە. لە نیسانی ١٩٦١ گفتوگۆکان دەستیان پێ کردەوە، دوای چەندین دابڕان و سەرنەکەوتن دواجار بە دەرچوونی قانوونی ژمارە (٨٠) لە ١١ ی کانوونی یەکەمی

١٩٦١ كۆتایی هات، كە لە ٩٩,٥ %ی ئەو زەوییانەی كۆمپانیاكان مافی بەدواداگەڕانیان پێدرابوو، وەرگرتەوە. كۆمپانیای نەوتی عێراقی تەنیا (٢٢) خاڵی هێشتەوە، لەوانە (١٢) خاڵیان لە كەركووك بوون، واتە ڕووبەری ٤٧٨,٧٥ كم چوارگۆشە، (٦) خاڵ لە (بای حەسەن) واتە ١٨٢,٥ كم ی چوارگۆشە و (٤) خاڵ لە (جمبوور)، واتە ٥,٨٦ كیلۆمەتری چوارگۆشە [٣٠]. لەنێوان مانگی ئاياری ١٩٦٤ و حوزەیرانی ١٩٦٥ لە چوارچێوەی كۆمپانیای نیشتمانیی نەوتی عێراقی (I.N.O.C)، كە تازە دامەزرابوو (٣٠ ی تشرینی یەكەمی ١٩٦٢) گۆڕینكاری نوێ هاتنە ئاراوە. دواتر هەروەها دوای ئەوەی قانوونگەلی نوێ دەرچوون: قانوونی ژمارە (٩٧) (٦ ی ئابی ١٩٦٧) ڕێگەی لەوە گرت هیچ ئیمتیازاتێكی نوێ بدرێتە كۆمپانیا بێگانەكان و قانوونی ژمارە (١٢٣) (تشرینی یەكەمی١٩٦٧) ڕێگەی بە (كۆمپانیای نەوتی نیشتمانیی عێراقی I.N.O.C) دا مافی وەبەرهێنانی باقی ئەو كەرتانەی پێ بەخشی كە مابوونەتەوە، كە ئەمە كۆتایی بەمۆنۆپۆلیزەكردنی بەرهەمهێنانی نەوتیی كۆمپانیای بێگانەی (كۆمپانیای نەوتی عێراقی I.P.C) هێنا. لە ١٤ ی حوزەیرانی ١٩٧٢ كۆمپانیای نەوتی عێراقی ئەویش خۆماڵی كرا، بەم شێوەیە عێراق بە تەنیا خۆی بووە سەرداری بەرهەمە دەوڵەمەندییەكانی نەوتیی خۆی. بەرهەمی ساڵانەی نەوتی خاوی عێراق بەشێوەیەكی بەردەوام زیادی دەكرد: لە (٤٧) ملیۆن و ٥٠٠٠٠ تۆن لە ساڵی ١٩٦٠، گەیشتە زیاتر لە (١١٠) ملیۆن تۆن لە ساڵی ١٩٧٥، كە لەوەش (٦٠) ملیۆن تۆنی لە ناوچەی كەركووك بەرهەم هێنراوە. یەدەگی عێراق لە نەوتی خاو لە ساڵی ١٩٧٣ بە چوار ملیار و ١٤٣ ملیۆن تۆن خەملێندراوە.

جا ئەگەرچی پیشەسازی نەوت و هەموو ئەو كارانەی سەروساختیان بەم پیشەسازییەوە هەبوو، ڕەوشی كۆمەڵایەتیی ئەو كرێكارانەی كە كاریان تێدا دەكرد باشتر كرد، چونكە ئاستی ژیانیان لەچاو كرێكارەكانی دیكەی وڵات بەرزتر بوو، بەڵام ئەمە كۆتایی بەو جووڵانەوانە نەهێنا، كە خاوەن مۆركێكی كۆمەڵایەتی بوون. چەندین پشێویی گرینگ لەناو كرێكارانی نەوتی كەركووكدا ڕوویان دا. گەورەترینی ئەم پشێوییانە ئەوەبوو، لە ساڵی ١٩٣٧ ڕووی دا، كە هاوزەمان بوو لەگەڵ مانگرتنەكانی كرێكارانی بەنداوی كووت، مانگرتنی كرێكارانی بیرهەڵكەن،

مانگرتنی کرێکارانی هێڵی ئاسنین، مانگرتنەکانی کرێکارانی ڕستنی نەجەف، هەموو ئەم پشێوییانە هۆشیاریی کرێکارانی سەلماند و بۆ خۆیان چەکێکی سیاسیی نوێ بوون[٣١]. لە تەمموزی ١٩٤٧ مانگرتنێکی ڕاستەقینە، کە لە لایەن سیاسەتوانانی ڕەوتی کۆمەنیستخوازەوە بەرپا کرا، لە کۆمپانیای نەوتی عێراق، ژمارەیەك قوربانی لێکەوتەوە [٣٢].

پشێویگەلی دیکە، کە زیاتر سیمایەکی سیاسییان پێوە بوو، ڕوویان دا، تەنیا ڕاگەیاندنی پەیماننامەی پۆرتسمۆس (١٥ ی کانوونی دووەمی ١٩٤٨) بوو بە سۆنگەی مانگرتنێگی گشتیی سێ ڕۆژە لە کەرکووك، کونسوڵی گشتیی بەریتانیا پەلامار درا. لە هەمووشی تراژیدیانەتر ئەوەبوو کە ناونرا بوو بە "پاکژکردنەوەی کەرکووك"، کە چەند توخمێکی شیوعیییەکان بە یاریدەی گرووپە کوردەکان[٣٣] بە بۆنەی یەکەمین ساڵوەگەڕی ڕاگەیاندنی کۆمار (١٤ی تەمموزی ١٩٥٩) کوشتارگەیەکیان بۆ تورکمانەکانی شارەکە سازکرد، کە وەکو دژە—کۆمەنیست ڕەفتاریان لەگەڵدا کردن[٣٤]. لەو کوشتارگەیە ١٢٠ کەس کوژران و نزیکەی سەد کەسیش بریندار بوون. بەشداریکردنی کورد هەر بەتەنیا لەسەر بنەمای ناکۆکی دژبەیەکی نەتەوەیی (کورد/ تورکمان) لێك نەدەدرایەوە، بەڵکو بە کێبەرکێی کۆمەڵایەتیش لێك دەدرایەوە: تورکمانەکان کە لە ڕووی کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەوە زۆر پێشکەوتووتر بوون و بە لێوەشاییەوە وەزیفەی بەرزتریان لە کۆمپانیای نەوتی عێراقیدا داگیرکردبوو، لەکاتێکدا کوردەکان دەبوو بە وەرگرتنی وەزیفەی لاوەکی دەستبەردار بن [٣٥].

بەڵام نابێ ئەوەش لە بیر بکرێت کەوا یەکێك لە ئاستەنگەکانی بەردەم چارەسەرکردنی یەکجارەکیی پرسی کورد لە عێراق، بریتییە لە داخوازینامەی کوردەکان پەیوەست بە ناوچەکانی کەرکووك و دەوروبەری کە دەیانەوێ بیخەنەوە سەر خاکی کوردستانی خاوەن ئۆتۆنۆمی. ئەم داخوازییەش حکوومەتی عێراق بە تەواوی ڕەتی دەکاتەوە. سەرژمێرییەك دەبوو لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٧٠ بکرێت، ئەم خاڵە ناکۆکە چارەسەر بکات، بەڵام بۆ کاتێکی نادیار دواخرا[٣٦] کە ئەمە یەکێك لە هۆیەکانی هەڵگیرسانەوەی جەنگ بوو لە ئاداری ١٩٧٤، لەکاتێکدا کە حکوومەت دەستی کرد بە پیادەکردنی پەیماننامەی کوردی—عێراقی

١١ ی ئاداری ١٩٧٠. قانوونی ١١ ی ئاداری ١٩٧٤ بە گوێرەی ئامارەکانی ساڵی ١٩٥٧[٣٧] ئۆتۆنۆمی بۆ ناوچەکانی کوردستان سەلماند. بەڵام ئەم ئامارانە لە دەورانی مەلەکیدا کرابوون لە کاتێکدا، کە کوردەکان دەترسان لەوەی خۆیان وەکو کورد ناونووس بکەن. بۆیە ئەمە زۆرینەی کوردی نەدایە شاری کەرکووك، بەم شێوەیە شارەکە نەچووە ناو چوارچێوەی ناوچەکانی حوکمی زاتییەوە.

یەکێك لە کەسایەتییە زۆر ناسراوەکانی کەرکووك شاعیری کورد شێخ ڕەزای تاڵەبانییە (دەوروبەری ١٨٣٧–١٩١٠)[٣٨]. کەم تا زۆر خۆنەویست و لەگەڵ ئەوەشدا ئیماندارێکی دەمارگیر (فەناتیك)ە. ئەو کەسایەتییە ساتیریکە بەهرەی لە وتاردان و لە شیعری برێك جار ڕووهەڵماویشدا هەیە، شیعرەکانی بە کوردی، تورکی، فارسی و عەرەبی نووسیوە. ئەم شیعرانە ساڵەکانی ١٩٣٥ و ١٩٤٦ لە بەغدا چاپ کراون. شێخ ڕەزا یەکێکە لە شاعیرە هەرە ناسراوەکانی کوردستانی عێراق [٣٩].

پەراوێزەکان:

(١) جۆهانس هایندریك کرامرز Johannes Heindrik Kramers (٢٦ ی شوباتی ١٨٩١–١٦ ی کانوونی یەکەمی١٩٥١). یەکێك لە ڕۆژهەڵاتناسە گەورەکانی هۆڵەندییە. ساڵی ١٩٠٩ لە زانکۆی لیدن ڕۆژهەڵاتناسی دەخوێنێ و هەر لەو ساڵانەدا زمانەکانی: عەرەبی، فارسی و تورکی و شارستانیەتی ئیسلامی دەخوێنێ. لە ٥ ی ئاداری ١٩١٥ دکتۆرانامەکەی لە بواری قانوون بەدەست دەهێنێ. ساڵەکانی ١٩١٥–١٩٢٢ دەبێتە وەرگێڕ لە باڵیۆزخانەی هۆڵەندا لە ئەستەموول. ساڵی ١٩٢٢ کورسی زمانی تورکی و فارسی لە زانکۆی لیدن وەردەگرێ و ساڵی ١٩٢٩ کورسی زمانی عەرەبی. خاوەن کۆمەڵێك بەرهەمی زۆری ڕۆژهەڵاتناسییە بە تایبەتیش لە ئینسیکلۆپیدیای ئیسلام (چاپی یەکەم) لە بەرگی دووەم و سێیەمدا کۆمەڵێکی زۆر (دەروازە)ی ئینسیکلۆپیدیایی نووسیوە.

(2) C .J.Gadd, Rev .d'Assyr.et d'Archéol. Orient., et par Sidney Smith.

(٣) کەیخوسرەو یان هەوخوشترە، بە فەرەنسی کیاکسارCyaxar یەکێك لە بەهێزترین پاتشای مادەکان بووە (٦٢٥–٥٨٥ ی پ.ن)، (وەرگێڕ).

(٤) نەبووپۆلاسەر Nabopolassar یەکێك لە پاتشاکانی ئیمپراتۆریای دووەمی بابل بووە و باوکی مەلیکی مەزن نەبووخوزنەسر بووە و لە (٦٢٥-٦٠٥ ی پ.ز) حوکمڕانی بابلی کردووە، (وەرگێڕ).
(5) G.Roux ,Ancient Iraq, Londres, 1964, 247, 251, 312, 313
(6) Cf. Hoffmann, Aussügeaussyrischen A KienpersischerMârtyrer, dans Abh.für die Kunde des Morgenlands, VII/3 (1880), 267 sqq.
(7) J.M.Fiey, Assyrie chrétienne, III, Beyrouthn 1968.
(8) Fiey, Histoire de Karka d'BetSloh, dans Analecta Bolllandiana, LXXXII (1966), 203-209.
(9) Fiey, Assyrie, III, 23-8.
(١٠) یاقوت، ج ٤، ص: ٢٧٦
(١١) هەمان سەرچاوە، لا: 272
(12) Fiey, Assyrie, III, 44.
(13) Zafar-nâmah, composé vers 823/1424-5 ; trad. Petit de la Croix, Delft, 1723, II, 259.
(١٤) لێرەدا مەبەست لە دوژمنی ڕۆژهەلات، ئێرانە، (وەرگێڕ).
(١٥) خەلیفە، جهان نوما، ٤٤٥
(١٦) خەلیفە، جهان نوما، هەمان سەرچاوە
(17) E. B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, Londres 1912, 120.
(١٨) مەبەست سالّی نووسینی وتارەکەیە، بە ئاگاداربوون لەوەی وتارەکە لە سالّی ١٩٢٧ بلاّوبۆتەوە، (وەرگێڕ)
(١٩) کەرکووك سالّی (١٩٦٤) لە سەردەمی کۆمارییەوە ناوەکەی لە لیواوە گۆڕدرا بۆ پارێزگا. (وەرگێڕ)
(٢٠) ئەم ناوە دوای ڕووخانی حکوومەتی بەعس (٢٠٠٣) لابرا و ناوی (کەرکووك) گەڕایەوە بۆ ناوی شارەکە، (وەرگێڕ).
(٢١) قزلّباش واتە (کلاّوسوور) بە زمانی تورکی. کۆمەلّێك ئێلی پەیڕەوکاری تەریقەتی سەفەوی بوون. هەروەها بەو سەربازە شیعانەش دەوترا، کە لە ناوەڕاستی سەدەی پانزەهەمی زایینییەوە وەکو سوپای ئێران بەکارهاتوون. بەگشتی ڕەوتێکی سۆفییانەی شیعەگەران و بە هیچ شێوەیەك لە ئایین هەلّگەڕاوە یان لە ئایین دەرچوو (هیترۆدۆکس) نین و موسلّمانی شیعە مەزهەبن، (وەرگێڕ).
(22) Edmonds, 267; Fiey, Assyrie, III, 54.
(٢٣) C. J. Edmonds, 267. ئیدمۆندز ئاماژە بە چەند ڕایەکی دیکەش دەکات
(24) TürkYurdu, 1915.

(25) Edmonds, 265-6.

(٢٦) ئەم زیادەیە لە نووسینی تۆما بوایە و مەبەست لێی دەورانی دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ە، (وەرگێڕ)

(٢٧) ئەم دابەشکردنە بە مەبەستی سیاسی و گۆڕینی پێکهاتەی ئیتنیکی شارەکە لە ڕۆژگاری حکوومەتی بەعسدا کراوە، (وەرگێڕ).

(٢٨) ئەم هێڵە ئاسنینە دەمێکە نەماوە، (وەرگێر).

(29) V. J. Parry, Materials of War in the Ottoman Empire, Studies in the Economic History of the Middle East, 220.

(30) Vernier, 435

(31) Longrigg, Iraq, 252.

(32) Ibid, 338.

(٣٣) لە تێکستە فەڕەنسییەکەدا نووسراوە (باندە کوردەکان) کە ئەمە هەم بە واتەی گرووپ و هەم دەشێ بە واتەی (چەتە) و (ڕێگر)یش بەکاربێت، (وەرگێڕ).

(٣٤) ئەمە خوێندنەوەیەکی زۆر لایەنگیرانە و بە هیچ شێوەیەك باسی ئەوە نەکراوە کە کۆمیونیتەی تورکمانەکانی کەرکووك ئەوەندەی (قوربانی) ئەم ڕووداوە بوون ئەوەندەش زیاتر (هۆکاری) ئەم کوشتارگەیە بوون. ئەوان تەنیا لە پێناو پەیڕەوکردن و کلکایەتی کردن بۆ تورکیا سیاسەتێکی زۆر کورتبینانەیان پەیڕەو دەکرد، کە ئەمە دواجار سەری کرد بەوەی ئاگری ناکۆکی نێوان کەمینە نەتەوەکانی شارەکەی لێ بکەوتەوە، (وەرگێڕ).

(35) Khadduri, Republican Iraq, 125.

(36) E. O'Ballance, 161-162.

(٣٧) ئەم ئامارە باشترین ئامارە لە عیراق کراوە، کە هێشتا ئەوەندە گۆڕانکاری لەو وڵاتە نەکرابوو.

(٣٨) لە وتارەکەدا نووسەر بە هەڵە ساڵی لەدایکبوونی شێخ ڕەزای تاڵەبانی بە (دەوروبەری ساڵی ١٨٤٢) نووسیوە، کە ئەمە هەڵەیە و ڕاستییەکەی ئەوەیە، کە ئێمە نووسیومانەتەوە، (وەرگێڕ).

(39) Cf. Soane, 134-135; Edmonds, 57-8, 290-5; Edmonds, A Kurdish lampoonist: ShaikhRizaTalabani," JRCAS, XXII,1, 111-27.

بیبلیۆگرافیا

V.Cuinet, La Turquie d'Asie,11,Paris 1892,846,854 sqq.(Ritter s'appuie sur les observations des voyageurs Niebuhr, Shiel, Kerporter et Ainsworth); H. Pertermann, Reiseninorient,Leipzig 1861; Sarre-Herzfled, ArchaelogicheReisei, Euphrat-undTigrisgebiet,II,Berlin 1920,829 sqq.; E. B. Soane, To Mesopotamia and Kurdstan in disguise, Londres 1912,²1926;H. C. Lukas, Mosul and itsMinorities , Londres 1925; Société des Nations, Question de la frontière entre la Turquie et l'Irak, C.400,M.147,1925,VII,38; J. Labourt, Le Christianisme dans l'EmpirePerse, Paris 1904;C. J. Longrigg, Four Centuries of Modern Iraq, Oxford 1925; le même, Iraq 1900 to 1950. A political, social and economic History, Oxford 1953,²1956; le meme Oil in the middle East, Londres 1968; A. M. Hamilton,Road through Kurdistan, Londres 1937,1958;C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs.Politics, Travel and Rescarch in North-Eastern Iraq, 1919-1925, Oxford 1957;B.Vernier,L'Irakd'aujourd'hui, Paris 1963; MajidKhadduri, Republican Iraq.A study in Iraqi Politics since the Revolution of 1958,Oxford 1969;E.O'Ballance, The Kurdish Revolt 1961-1970, Londres 1973; Guide Bleu, Moyen-Orient, Liban, Syrie,Jordanie,Iraq,Iran,Paris 1965;Petroleum Tunes, 1950 sqq.

سەرچاوە:

J.H.Kramers [Th, Bois], "KIRKÜk", In Encyclopédie de l'islam (Nouvelle Edition), Tome V, Livraison 81-82, E.J.BRILL, Leiden & Editions G,-P. Maisonneuve & LAROSE S.A, Paris, 1980, pp : 146-149.